

Giorgio Agamben: *Bartleby ili o kontingenciji*

MEANDARMEDIA, Zagreb 2009.

S TALIJANSKOG PREVEO – Ivan Molek

RECENZIRA – Alen Sućeska

Filozofski fakultet u Zagrebu

asuceska@ffzg.hr

Bartleby ili o kontingenciji jedna je od Agambenovih pripremnih rasprava za opsežnije istraživanje genealogije moći na Zapadu (poznato kao *Homo sacer*). Agamben nastoji, kao i drugi prije (Gilles Deleuze, Jacques Derrida) i poslije njega (Hardt i Negri – iako samo usputno), protumačiti književni lik pisara Bartlebya, protagonista *Priče s Wall Streeta* Hermana Melvillea. Bartleby je pisar koji ‘odbija’ činiti sve što ga se zamoli, pa čak i (nakon nekog vremena) svoj posao prepisivanja zakona – ‘odbija’ pod navodnicima, jer se način na koji Bartleby to radi teško može nazvati odbijanjem: on odgovara uvijek s “radije ne bih” (“*I prefer not to*”), a nikad s “ne želim” ili “neću”. To ga postepeno dovodi do pritvora te, nakon što je odlučio da “radije ne bi” jeo, do smrti.

Kako bi pokazao da je Bartleby u svojem “radije ne bih” ustvari “savršena potencija”, Agamben polazi od Aristotelova shvaćanja *dynamis*: “(s) vaka je potencija postojanja ili djelovanja, zapravo, za Aristotela uvijek i potencija nepostojanja ili nedjelovanja (...), bez čega bi potencija uvijek već prešla u djelovanje i pomiješala se s njime” (str. 16). Tako vosak na kojem je Aristotel pisao ovu misao sadrži potenciju pisanja sve dok na njega nešto nije napisano – u kojem trenutku ona postaje zbiljnost. “Ta ‘potencija za ne’ tajna je osovina Aristotelova učenja o potenciji zbog koje je svaka potencija o sebi samoj impotencija”. Odsutnost je uvijek uvjet mogućnosti prisutnosti. Tako i “potencija mišljenja, koja o sebi nije neka stvar, dopušta zbivanje čina uma” (16). Pisar posjeduje savršeno umijeće pisanja (za razliku od, primjerice, djeteta koje pisati tek treba naučiti) te je stoga pisar “koji ne piše (...) savršena potencija, ona koju tek ništa razdvaja od čina stvaranja” (20).

Sama je filozofija u svojoj najdubljoj intenciji “zapravo, odlučan zahtjev za potencijom, konstrukcija iskustva mogućeg kao takvog. Ne mišljenje, nego potencija mišljenja; nije pisanje, nego je bijeli list to što ona ni po koju cijenu ne želi zaboraviti” (23, 24). Ali kako misliti potenciju? Naime, ako bi potencija bila isključivo potencija *da* se nešto čini ili *da* nešto bude, tada je ne bi bilo moguće iskusiti kao takvu, već isključivo „u činu koji je ostvaruje“. Zato je “iskustvo potencije kao takve jedino moguće ako je potencija uvijek i potencija za *ne* (činiti ili misliti nešto), ako pločica (voska) za pisanje može ne biti ispisana” (24). Iskustvo čiste potencije pojavljuje se

tako u poznatoj Aristotelovoj formulaciji: mišljenje mišljenja. “Mišljenje koje misli sebe samo ne misli neki predmet niti misli ništa, (ono) misli čistu potenciju (da misli ili ne misli)” (26).

Upravo u ovu problematiku Agamben svrstava Bartlebya: “(k)ao sudski pisar koji je prestao pisati on je ekstremna figura ničega iz kojeg proishodi svako stvaranje i, istodobno, zahtjev najveće neumoljivosti toga ničeg kao čiste, apsolutne potencije” (33). Ono što Agambena kod tako pojmljenog lika Bartlebya zanima jest kako se naša etička tradicija s njim nosi. U *Priči s Wall Streeta*, nju predstavlja Bartlebyjev poslodavac, odvjetnik i ujedno narator priče. Prvi se put suočivši s Bartlebyjevim “radije ne bih” on iznenađeno pita “ne želiš?” (“*you will not?*”), na što Bartleby odgovara “radije ne” (“*I prefer not*”). Odvjetnik se nakon toga laća dviju knjiga kako bi pokušao shvatiti Bartlebya: *Edwards o volji* i *Priestley o nužnosti*. Agamben pokazuje kako nije slučajno što se radi upravo o tim naslovima: “(n)aša je etička tradicija često nastojala zaobići problem potencije svodeći ga na termine volje i nužnosti: ne ono što *možeš*, nego ono što *hoćeš* ili *moraš* njezina je dominantna tema” (33). Činjenica da Bartleby u svom posljednjem odgovoru odvjetniku odgovara bez glagola htjeti, makar i u modalnom obliku, potvrđuje da čista potencija – pa tako i Bartleby – uvijek ostaje *izvan* kategorija volje i nužnosti. “Vjerovati da volja ima moć nad potencijom, da je prelazak na čin rezultat neke odluke koja okončava dvosmislenost potencije (koja je uvijek potencija djelovanja i potencija nedjelovanja) – upravo je to trajna iluzija morala” (34).

Bartleby tako ujedno dotiče teološku distinkciju između *potentia absoluta* (prema kojoj Bog može činiti bilo što) i *potentia ordinata* (prema kojoj on može činiti jedino ono što je u skladu s njegovom voljom), dovodeći u pitanje supremaciju volje nad potencijom. I iako Bartleby može “jedino bez htijenja”, kao svojevrsno de *potentia absoluta*, on ipak “sa svih strana premašuje volju”. Ne radi se o tomu da Bartleby ne bi *htio* učiniti ovo ili ono, već o tomu da on “radije ne bi” to učinio. “Formula, toliko tvrdoglavo ponavljana, razara svaku mogućnost uspostavljanja odnosa između moći i htjeti, između *potentia absoluta* i *potentia ordinata*. Ona je formula potencije” (35). Ta formula potencije ujedno ne dozvoljava ‘načelo razloga’, temelj zapadne ontologije. Kod Bartlebya *ratio* propada, ali s njime istovremeno propada i volja jer ona više nema načela za svoje htijenje, ne postoji nešto zbog čega bi ona radije htjela ovo nego ono. Bartlebyjevo je radije “neko radije dokraja oslobođeno od svakog *ratio*, preferencija i potencija koje ne služe više tome da zajamče prevlast bitka nad ničim, nego postoje bez razloga u nerazlučenosti bitka i ničega” (39, 40). Pridržavajući se tog rezona, Bartleby prebiva “onkraj bitka i ničeg”, on boravi “do kraja u impotentnoj mogućnosti koja ih oba premašuje” i time “stvora vlastitu ontologiju” (43).

Ono u što se Bartleby upušta eksperiment je lišen istine, što će reći: Bartleby ne riskira “istinu vlastitih iskaza koliko sam način svojeg postojanja” (48). Takav eksperiment ne zanima je li nešto u djelovanju ili nije (za razliku od znanstvenog eksperimenta), “nego isključivo njegova bivanja u

potenciji. A potencija, utoliko što može biti ili ne biti, po definiciji je izuzeta od uvjeta istinitosti i u prvome redu od djelovanja 'najsnažnijeg od svih načela', načela kontradikcije" (49). Radi se, dakle, o bivanju koje može istodobno biti i ne biti, odnosno o kontingenciji: "(e)ksperiment u koji se Bartleby upušta jest eksperiment *de contingentia absoluta*" (50). Nasuprot tom eksperimentu stoji Leibnizovo opravdanje prava "onoga što je bilo nasuprot onome što je moglo biti, a nije bilo" (56). Razlog zašto je ovaj svijet baš takav kakav je leži u tomu što, reći će Leibniz, postoji *razlog više* upravo za ovaj svijet. U piramidi svih mogućih svjetova – slici kojom se Leibniz koristi slijedeći pripovijest Lorenza Valla iz dijaloga *De libero arbitrio* – naš svijet, "najsavršeniji od svih svjetova", tako stoji na samom vrhu, a ispod njega svi ostali svjetovi koji su se mogli dogoditi, ali se nisu dogodili. Ali Bartlebya zanimaju upravo ti ostali svjetovi, on njima želi odati počast, želi ih prizvati u ovome svijetu: "'(r)adije ne bih' je *restitutio in integram* mogućnosti, ono što je održava u ravnoteži između događanja i nedogađanja, između moći biti i moći ne biti. Ono je sjećanje na ono što nije bilo" (60). Nasuprot Deleuzeu, Agamben u Bartlebyu ne vidi "novog Krista" jer Bartleby ne dolazi "da iskupi ono što je bilo, nego da spasi ono što bilo nije" (65). On se vraća jedinstvu bitka i nebitka koje čini potenciju, onom jedinstvu koje je u sadašnjosti zaboravljeno zbog prava koje bitak (koji *jest*) ima naspram nebitka (koji *nije*). "Stvaranje koje se sada zbiva nije rekreacija ni vječno ponavljanje, nego, radije, dekreacija, u kojoj su ono što se dogodilo i ono što nije bilo vraćeni svojem izvoru jedinstvu u božanskom umu i ono što je moglo ne biti, a bilo je stapa se s onim što je moglo biti, a nije bilo" (66). Bitak i nebitak u Bartlebya su tako vraćeni svojoj izvornoj 'ravnopravnosti'.